

УДК: 159.9

*О.В. Кравченко, Н.Ю. Тробюк
м. Харків, Україна*

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Професійна діяльність займає особливе місце серед різноманітних видів діяльності особистості. Утворюючи основну форму активності суб'єкта, вона акумулює в собі головні характеристики основного виду діяльності людини – соціально обумовленої, усвідомленої, цілеспрямованої праці. У процесі професійної діяльності людина неминуче вступає в соціальні відносини, які опосередковують динаміку смисложиттєвих орієнтацій через нові зв'язки й стимулюють розвиток особистості. При позитивній мотивації суб'єкта цілісний процес професійної діяльності обумовлює формування, розвиток і ефективну реалізацію особистісних характеристик, що визначають структуру професійно-значущих якостей даної професії, і помітно відображається на всьому вигляді людини: психомоториці, стереотипах мовлення й мислення, установках й ціннісних орієнтаціях. Весь цей комплекс особистісних новотворів виражається в професійному баченні світу, центральноутворюючим ядром якого, за нашим переконанням, є система особистісних змістів професіонала, рівень функціонування якої й визначає відношення людини до характеру, процесу, спрямованості й результатів діяльності. Саме особистісні смисли, що функціонують на ціннісно-значеннєвому рівні, указують на відношення людини до професійної діяльності як невід'ємної частини її життя, що визначає її статус у суспільстві. Кожній певній професійній групі є властивим свій зміст діяльності, своя система цінностей, які обумовлені, насамперед, спрямованістю діяльності на її об'єкт. У цьому зв'язку великий інтерес представляють професійні групи, чия діяльність як форма самореалізації особистості, обумовлена морально-

етичними принципами стосовно свого об'єкта, тобто професії що мають деонтологічний статус. Класичним прикладом такого виду професій є практична діяльність психолога, зокрема практичного психолога системи правоохоронних органів, що є специфічною, насамперед, завдяки колу вирішуваних завдань, обумовлених взаємодією фахівця з найширшим спектром явищ оточуючої соціальної дійсності (від політичних, економічних, культурних перетворень у суспільстві й техногенних катастроф до конкретних життєвих обставин окремої людини, що опинилася в екстремальній ситуації, у кризовому становищі). У процесі своєї діяльності практичному психологу системи правоохоронних органів доводиться зіштовхуватися з різними віковими, соціальними, культурними категоріями людей, однак об'єктом його діяльності завжди залишається особистість людини, що звернулася за допомогою до фахівця як до компетентної в її важких життєвих обставинах і проблемах особи, при цьому варто враховувати, що в ході такої взаємодії сам психолог стає елементом близького оточення цієї людини. Все це вимагає від психолога особливих індивідуальних якостей, світогляду, системи цінностей і, насамперед, осмисленого, інтерналізованого відношення до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні ідеї професіоналізації (у тому числі у сфері небезпечних професій) були розроблені в дослідженнях цілого ряду науковців Є.А. Климова, В.Ю. Латино, В.А. Пономаренко, А.Д. Маркової, професійно важливих якостей В.Д. Шадриков (ним було введено у вітчизняну психологію поняття професійно важливих якостей). В.Д. Шадриков розумів під системою професійно важливих якостей - індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності і успішність її освоєння). А.А. Бодалев, А.А. Деркач, Л.Г. Лаптева та інші в своїй роботі специфічні психологічні особливості, або якості, пояснюють ступенем сформованості «всіх компонентів психіки професіонала: психічних процесів, властивостей, станів, утворень, які дозволяють йому здійснювати обрану діяльність».

В роботах науковців: О.М. Бандурки, С.П. Безносова, В.Н. Васильєва, М.І. Єнікеева, І. Кертеса, А.Ф. Коні, Д.П. Котова, А.Р. Лурії, В.С. Медведева, Г.С. Никифорова, С.С. Сливки, К. Сотоніна, І.К. Шахріманьяна, А.Г. Шестакова, Столяренко Л.Д та ін. викладені теоретичні підходи, визначені методологічні основи правоохоронної діяльності, її складові, професійно важливі якості особистості правоохоронця, соціально-педагогічні умови формування його професійної компетенції.

Дослідження проблем підготовки спеціалістів, діяльність яких протікає в умовах підвищеного ризику та складності, професійної освіти військових фахівців розроблені І.А. Альохіним, А.В. Барабаншиковим, В.П. Давидовим, В.А. Гладішем, В.М. Гуляєвим, В.Я. Кікотем, С.В. Литвиненко, В.М. Новіковим, В.І. Марченковим, С.Д. Самойловим та інш.

Метою роботи є аналіз сучасних підходів до визначення умов ефективності професійної діяльності практичного психолога та обґрунтування необхідності формування у фахівця осмисленого відношення до професійної діяльності як передумови розвитку професійно-важливих якостей практичних психологів Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників проблеми ефективної професійної діяльності психологів вказують, насамперед, на значимість виразності певних спеціальних здібностей до даного виду діяльності. Так, Н.В. Бачманова й Н.А. Стафуріна провідною спеціальною здібністю психолога називають талант спілкування. У структурі цієї здібності вони виділяють: уміння повно й правильно сприймати людину (спостережливість, швидка орієнтація в ситуації й т.д.), уміння розуміти внутрішні властивості й особливості людини (проникнення в її духовний мир, інтуїція), здатність до співпереживання (емпатія, співчуття, доброта й повага до людини, готовність допомогти людині), уміння аналізувати свою поведінку (рефлексія), уміння управляти самим собою й процесом спілкування (самоконтроль) [2]. Н.А. Амінов і М.В. Молоканов, пов'язують успішність діяльності психолога із рівнем сформованості таких характеристик, як інтерперсональні (комунікативні) і проєкtnі (сила впливу на поведінку інших людей) уміння й антропоцентрична спрямованість (інтегральна чуттєвість до об'єкта, процесу й результату психологічної діяльності). Виходячи із цього, ними виводяться деякі компоненти спеціальних здібностей психолога. Зокрема, до них відносяться індивідуально-психологічні особливості мислення (соціального інтелекту як здатності до розуміння поведінки інших людей) і проєктивних дій (фасілітативності як підтримуючого стилю соціальних відносин) [1]. В.М. Молоканов також зазначає, що задатками спеціальних схильностей до діяльності в області практичної психології виступають психофізіологічні передумови, зокрема, властивості активованості й лабільності нервової системи [5]. У дослідженні, проведеному Л.М. Бэчтолдом, Е.Е. Вернером, Р.Б. Кеттеллом і Дж. Е. Древалом, був отриманий наступний психологічний портрет ефективного психолога: це особистість із творчим мисленням, схильна до самоаналізу, що любить працювати на самоті, є незалежною і самовпевненою, але завжди готова скористатися новими можливостями для придбання нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвине-

ним почуттям самоконтролю, не прихильна до стандартів, має гнучке мислення і легко адаптується [4].

Отже, дана проблематика є досить широко висвітленою в сучасній психологічній літературі, однак, на нашу думку, говорити про ті або інші характеристики, що визначають ефективність діяльності психолога (незалежно від того, про який рівень функціонування йде мова – психофізіологічні передумови або особистісні риси), можливо тільки у випадку осмисленого відношення професіонала до себе в контексті професійної діяльності і його відношення до самої діяльності в цілісному контексті життя. Особистісні характеристики фахівця, дійсно, знайдуть статус професійно-значущих якостей, якщо він буде внутрішньо вільний у ситуації вибору й здатний прийняти відповідальність за процес і результат своєї діяльності. Дані характеристики не можуть бути виражені сильно або слабо, вони або є, або їх немає. О.Л. Подліняєв, аналізуючи розвиток професійної компетентності педагога, відзначив нерівномірність динаміки цього процесу. Якщо на «етапі компетентності» фахівець, у тому або іншому ступені свободи, сприймає себе як компетентну людину, то дисонансне зіткнення з новими ситуаціями й обставинами професійної діяльності може призвести до кризи компетентності. «Етап кризи компетентності» ставить фахівця перед вибором: повне заперечення дисонансної реальності, компромісне прийняття дисонансної реальності, прийняття дисонансної реальності й реорганізація попередньої моделі поведінки. Знаходження фахівцем нових знань і способів діяльності, що забезпечують поступове відновлення втраченої компетентності на якісно новому рівні на «етапі реорганізації», дозволить йому вийти на новий виток професійного росту й знайти почуття «компетентності» у процесі вирішення різних за характером й рівнем складності завдань на «етапі стабілізації» [6]. Відповідно зростання професійної компетентності прямо залежить від здатності людини приймати на себе відповідальність у ситуації деонтологічного вибору, а для цього необхідно осмислене відношення суб'єкта діяльності до себе у всіх часових аспектах суб'єктивної реальності.

Крім того, на нашу думку, неможливо розглядати вказані характеристики як індивідуальні особливості особистості, оскільки вони проявляють себе тільки в контексті певної життєвої ситуації. У цьому зв'язку доцільно говорити про особливі форми прояву осмисленого відношення до ситуації, генералізованого в таких характеристиках, як емпатія, інтенціональність і автентичність. Це відношення надано в актуальному значеннєвому стані, що відбиває процес синхронізації часових локусів змісту щодо елементів об'єктивної реальності на особистісному й смисложиттєвому рівнях системи особистісних смислів [7].

Дослідження, проведене А.І. Донцовим і Г.М. Білокриловою, показало, що у свідомості майбутніх фахівців-психологів їх майбутня практична діяльність представлена досить вузько (відбита лише одна з функцій професійної діяльності – вплив на об'єкт вивчення, насамперед, окрему людину). З образу психолога як суб'єкта діяльності випадають характеристики, пов'язані із виконанням дослідницьких функцій, а психологія розглядається в більшості випадків як «прикладна наука, що робить безпосередньо корисні для суспільства й людини послуги» [3].

Критерій ефективності професійної діяльності психолога практично завжди виражений у певному якісному показнику, відбитому в суб'єктивній реальності об'єкта праці (або об'єктів, якщо мова йде про групи людей). Відповідно об'єктивний показник результатів своєї діяльності психолог одержує безпосередньо зі зворотного зв'язка від людей, яким надавалася послуга, і взаємовідносин з колегами. Саме ці відносини обумовлюють процес формування соціальної ідентичності як значимого фактора цілісної «Я-Концепції» у період становлення професіонала. Таким чином, характер відносин із соціальним оточенням виступає фактором, що обумовлює прийняття фахівцем відповідальності за цілі, процес і результати різних аспектів свого життя й що допомагає знайти відчуття впевненості й внутрішньої свободи. Інтерналізація відношення до себе й життєвої ситуації, безсумнівно, позитивно позначається як на професійному й особистісному зростанні фахівця, так і на ефективності його діяльності.

Значення об'єктивних обставин, що впливають на свідомість індивіда, зростає на початку професійно-трудової діяльності. Зокрема, це відбувається через взаємодію наявних ціннісних уявлень і особистісних смислів фахівця й існуючої в даній професії системи професійних норм і цінностей. Оскільки будь-який акт людської діяльності має для конкретного індивіда або групи психологічне забарвлення, то через міжособистісні стосунки, поряд із особистісними смислами, проявляються й різні особистісні характеристики взаємодіючих осіб. Іншими словами, участь людей у професійній діяльності, що має загальні цілі й ознаки, веде до формування в них подібних рис особистості, обумовлених професійними вимогами до психічних і психофізіологічних особливостей людини. Отже, через процес осмислення себе як суб'єкту діяльності при безпосередній взаємодії з більш досвідченими професіоналами відбувається розвиток необхідних професійно-значущих якостей особистості, що, у свою чергу, сприяє розвиткові особистісної концепції фахівця – «Я-професіонал».

Висновки. Таким чином, особистісні смисли, що виражають відношення до професійної діяльності, проявляються, закріплюються й коректуються в ході самої діяльності. Необхідно відзначити, що процес функціонування системи особистісних смислів і професійна діяльність є взаємодетермінованими й у комплексі обумовлюють цілісний процес особистісного розвитку професіонала. З одного боку, відношення до професійно-трудової діяльності й середовища формується на основі системи особистісних смислів людини, обумовлених минулим досвідом, усвідомлювана частина якої існує у вигляді ціннісних уявлень і орієнтацій, що виражають життєві перспективи, з іншого боку – сам процес особистої участі в професійній діяльності й взаємодії із професійним середовищем впливає на систему особистісних смислів, обумовлюючи адекватний діяльності рівень її функціонування. У той же час адекватність рівня функціонування системи особистісних смислів характеру й спрямованості професійної діяльності, виражена в осмисленому відношенні до цих елементів дійсності й себе як до суб'єкта цього відношення, обумовлює прояв особистісних характеристик, необхідних для ефективної діяльності.

Список використаних джерел: 1. Аминов Н.А. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов / . Н.А. Аминов, М.В. Молоканов. // Психол. журн. – 1992. – Т. 13. – № 5. – С. 104 – 109. 2. Бачманова Н.В. К вопросу о профессиональных способностях психолога / Н.В. Бачманова, Н.А. Стафурина. // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – Вып. 5. – Л., 1985. 3. Донцов А.И. Профессиональные представления студентов-психологов / А.И. Донцов, Г.М. Белокрылова. – Вопр. психол. – 1999. – № 2. – С. 42 – 49. 4. Личность ученого (социально-психологический портрет): реферативный сборник. – М.: ИНИОН АН СССР, 1983. 5. Молоканов М.В. Изучение соотношения показателей теппинг-теста с профессионально значимыми качествами практического психолога / Молоканов М.В. // Психол. журн. – 1995. – Т. 16, – № 1. – С. 75 – 83. 6. Подлияев О.Л. Теория и практика гуманистического мировоззрения учителя на основе личностно-центрированного подхода (в системе вузовского и послевузовского образования): Автореф. дис...докт. пед. наук. – Хабаровск, 1999. 7. Серый А.В. Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов / Серый А.В. – Кемерово : Кузбассвузиздат, – 2002.

Bibliography (transliterated): 1. Aminov N.A. O komponentah special'nyh sposobnostej buduschih shkol'nyh psihologov / . N.A. Aminov, M.V. Molokanov. // Psihol. #urn.– 1992. – Т. 13. – № 5. – S. 104 – 109. 2.

Ba4manova N.V. K voprosu o professional'nyh sposobnostjah psihologa / N.V. Ba4manova, N.A. Stafurina. // Sovremennye psihologo-pedagogi4eskie problemy vysšej 6koly. – Vyp. 5. – L., 1985. 3. Doncov A.I. Professional'nye predstavlenija studentov-psihologov / A.I. Doncov, G.M. Belokrylova. – Vopr. psihol. – 1999. – № 2. – S. 42 – 49. 4. Li4nost' u4enogo (social'no-psihologi4eskij portret): referativnyj sbornik. – M.: INION AN SSSR, 1983. 5. Molokanov M.V. Izu4enie sootno6enija pokazatelej tepping-testa s professional'no zna4imymi ka4estvami prakti4eskogo psihologa / Molokanov M.V. // Psihol. #urn. – 1995. – T. 16, – № 1. – S. 75 – 83. 6. Podlinjaev O.L. Teorija i praktika gumanisti4eskogo mirovozzrenija u4itelja na osnove li4nostno-centrirovanogo podhoda (v sisteme vuzovskogo i poslevuzovskogo obrazovanija): Avtoref. dis...dokt. ped. nauk. – Habarovsk, 1999. 7. Seryj A.V. Psihologi4eskie mehanizmy funkcionirovanija sistemy li4nostnyh smyslov / Seryj A.V. – Kemerovo : Kuzbassvuzizdat, – 2002.

О.В. Кравченко, Н.Ю. Тробюк

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У статті проведений аналіз сучасних підходів до визначення тих умов, що сприяють ефективності професійної діяльності практичного психолога, приводяться обґрунтування необхідності формування у фахівця осмисленого відношення до професійної діяльності як важливої умови розвитку професійно-важливих якостей практичних психологів Національної гвардії України.

Ключові слова: особистісні смисли, професійна діяльність, професійно-важливі якості.

Е.В. Кравченко, Н.Ю. Тробюк

УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ УКРАИНЫ

В статье проведен анализ современных подходов к определению тех условий, которые способствуют эффективности профессиональной деятельности практического психолога, приводятся обоснования необходимости формирования у специалиста осмысленного отношения к профессиональной деятельности как важного условия развития профессионально-важные качеств практических психологов Национальной гвардии Украины.

Ключевые слова: личностные смыслы, профессиональная деятельность, профессионально-важные качества.

E.V. Kravchenko, N.Y. Trobyuk

TERMS EFFECTIVE PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE PRACTICAL PSYCHOLOGIST NATIONAL GUARD OF UKRAINE

In article the analyzis of modern approaches to the definition of those conditions which promote efficiency of professional activity of the practical psychologist, is carried out, also there are provided necessity of formation at the specialist of the intelligent relation to a professional activity as important condition of development professional and important qualities of practical psychologists of National Guard of Ukraine are given.

Keywords: personal meanings, professional activity, professional and important qualities.

Стаття надійшла до редакційної колегії 28.09.2015